

УДК 342.4

І. І. Припхан
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ МОРАЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Система конституційних цінностей є складовою національної конституційної традиції, яка відображає тяглість конституційних явищ і процесів в Україні та місце й роль національного конституційного права у правовій географії світу. Однак виявлення системи цінностей є складним відкритим процесом суспільного дискурсу щодо їх сутнісного змісту як на побутовому рівні, так на експертному рівні, у тому числі серед різних представників юридичних професій (адвокатів, суддів, науковців тощо). Серед системи такого роду соціальних цінностей, що забезпечуються конституційним захистом, є моральність населення (стаття 35 Конституції України).

Моральність населення є відносним терміном, якому занадто складно надати визначення за критеріями легітимності очікування як компонента верховенства права. Принаймні правове регулювання такого роду термінів мало б відображати рівень прийнятності конкретної поведінки в суспільстві. За таких умов моральність населення стає диференційованою, оскільки вона може залежати від традицій, звичаїв чи культури, почуття гідності людини, пристойності її поведінки тощо.

Питанням співвідношення права й моральності населення, їх взаємодії та взаємозалежності тією чи іншою мірою присвячені останні роботи Ю. Бондар, І. Євхутич, Л. Ігошиної, А. Карбчук, Н. Оніщенко, С. Слабко, Є. Фролової та інших [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Водночас огляд наукових праць свідчить, що спеціальне дослідження конституційних аспектів захисту моральності населення не здійснювалось, а у вітчизняній юридичній літературі мають місце поки що початкові спроби розкрити це питання.

В Україні конституційний захист моральності населення гарантується шляхом обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань з метою захисту репутації особи (частина третя статті 34), право на свободу світогляду і віросповідання (частина друга статті 35), установленням заборони пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі при утворенні та діяльності політичних партій та громадських організацій (частина перша статті 37).

Опосередковано конституційним захистом моральність населення забезпечується шляхом заборони катування, жорстокого, нелюдського або

такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання (частина друга статті 28), відшкодування моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про особу чи членів її сім'ї (частина четверта статті 32), заборони будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації, що переслідуються за законом (частина друга статті 52). Такі обмеження за сутністю свого змісту спрямовані на забезпечення моральності населення, оскільки приниження гідності людини, насильство тощо суперечать їй.

Шляхом осмислення вказаної проблеми в суспільну свідомість можна ввести нові ідеї про доцільність, необхідність вагомих обмежень прав і свобод людини, а також запропонувати застосувати у правотворчій і правозастосовній практиці загальні та часткові заходи щодо розширення демократичного поля шляхом коректування наявних обмежень прав людини. Як наголошує Гегель, «найбільш звичайним уявленням про свободу є уявлення про сваволю. Коли говорять, що свобода полягає взагалі в тому, щоб робити все, що завгодно, то подібне уявлення свідчить про повну відсутність культури думки, у якій нема й натяку на розуміння того, що є саме по собі й для себе воля, право, мораль» [8, с. 79–80].

Інституціональною складовою конституційного захисту моральності населення є визнання честі й гідності людини найвищою соціальною цінністю (стаття 3), визнання ідеологічної багатоманітності й заборони цензури (стаття 15), право кожного на розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (стаття 23), неприпустимість втручання будь-кого в особисте й сімейне життя особи (стаття 32), відокремлення церкви та релігії від держави, а школи від церкви (стаття 35), право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (стаття 41), охорона держави сім'ї, дитинства, материнства й батьківства (частина третя статті 51), рівності дітей, народжених у шлюбі й поза ним, а також заборона насильства й експлуатації дитини в будь-якій формі (стаття 52), гарантії свободи літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними ви-

дами інтелектуальної діяльності (стаття 53). Такі компоненти конституційного порядку становлять легітимну організацію органів публічної влади та відповідні процесуальні процедури, спрямовані на захист моральності населення.

Сьогодні існує необхідність запропонувати правові механізми, що перешкоджали б моральному зловживанню правом. Так, О. Шаповалова під межами права конкретної особи розуміє «передбачені законом або договором рамки, за якими починаються права іншої особи, спричинюється шкода або порушуються імперативні норми об'єктивного права чи моральні засади суспільства» [10, с. 200]. Ми поділяємо таку позицію й уважаємо, що права та свободи взагалі не можна розглядати як абсолютні, бо людина живе в суспільстві, діє в системі суспільних взаємозв'язків.

Щодо вище зазначеного Л.Д. Воєводін доходить висновку:

а) установлення Конституцією й законом меж здійснення прав і свобод громадян є аж ніяк не обмеженням у їхньому використанні, а історично й соціально необхідним упорядкованим користуванням ними в інтересах суспільства й з метою побудови демократичної правової держави;

б) на нинішньому перехідному етапі межі здійснення прав і свобод громадян є сутністю реального втілення їхньої свободи й відповідальності, оптимального поєднання особистих і суспільних інтересів за верховенства останніх;

в) межі здійснення прав і свобод громадян у Конституції й законах виражені у вигляді критеріїв і орієнтирів, керуючись якими громадяни визначають конкретні цілі, обирають форми та способи правильного користування тим чи іншим основним правом. За всього відносного різноманіття критеріїв і орієнтирів, що окреслюють межі здійснення прав і свобод громадян у правових засобах їх вираження, вони в остаточному підсумку зводяться до головного – до інтересів особистості, суспільства й держави [11, с. 241–248].

У системі конституційних цінностей моральність населення є виявом солідаризму як універсальної конституційної цінності, з якою існує пряма кореляція зі свободою та гідністю індивіда, з якої випливають права людини й основоположні свободи, якими пов'язана й несе основні обов'язки перед суспільством Українська держава.

Однією з найголовніших проблем права й моральності на сучасному етапі розвитку суспільних відносин є регулювання та узгодження інтересів і взаємин особистості й суспільства. Поняття «моральність населення» є багатограним і може виявлятися в конкретній життєвій ситуації та конкретно-історичних обставинах по-різному. За таких умов є важливим відкритий демократичний дискурс на фаховому, доктринальному рівні щодо розуміння цього поняття. У конституційно-

му праві це реалістично на рівні доктрини й судової практики, які з урахуванням кола осіб, диференціації їхнього статусу, забезпечення їхньої честі й гідності та інших істотних факторів можуть забезпечити баланс інтересів під час реалізації конкретних прав і свобод, захистити суспільні інтереси, які лежать в основі розуміння моральності населення.

На нашу думку, під обмеженням прав і свобод з метою захисту моральності населення варто розуміти встановлені законодавством межі (границі) реалізації (здійснення) людиною (громадянином) прав і свобод, що виражаються в заборонах, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано (визначено) необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей моралі, призначенням яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства й держави.

Для дотримання послідовності в побудові конституційних норм у сфері обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина доцільно закріпити на конституційному рівні можливість і допустимість обмежень прав і свобод людини та громадянина з метою захисту моральності населення, а також визначити критерії таких обмежень. Під критеріями варто розуміти сукупність елементів, що відіграють роль необхідного й достатнього набору ознак правомірних обмежень прав і свобод людини та громадянина. Критерії є свого роду «індикаторами», мірилом правомірності обмежень прав і свобод.

З огляду на вищесказане вважаємо, що обмеження прав і свобод людини з метою захисту моральності населення повинні задовольняти таким вимогам-умовам правомірності:

1) бути прийнятими у визначеній Конституцією правовій формі, зокрема встановлені законом;

2) бути конституційно обґрунтованими, тобто встановленими тільки з метою, зазначеною в Конституції України, серед яких необхідність дотримання інтересів національної безпеки, економічного добробуту й захисту прав людини;

3) бути спільномірними конституційно значимим цілям і відповідним загрозам, яким піддаються захищені законом права й інтереси;

4) відповідати демократичним принципам Української держави, політичній і правовій системі загалом;

5) бути сформульованими з достатнім ступенем визначеності (ясності й точності), що дає змогу однозначно встановити й зрозуміти їхній зміст, користуючись за необхідності роз'ясненнями фахівців; спрогнозувати з достатнім ступенем ясності несприятливі юридичні наслідки, які може потягти за собою порушення (недотримання, невиконання) обмеження прав і свобод людини та громадянина; погоджувати свої дії з установленими обмеженнями;

б) не суперечити міжнародним договорам України.

Важливість і актуальність розгляду питання обмеження прав і свобод людини з метою захисту моральності населення зумовлюється, по-перше, наслідками тотального поширення інформації аморального характеру, не обмеженої жодними рамками; по-друге, характерною для сучасної особистості втратою морально-духовних орієнтирів, що, у свою чергу, може спричинити деструктивну ланцюгову реакцію в усіх основних сферах життєдіяльності суспільства, насамперед у культурній, політико-правовій і економічній. Зазвичай міжнародне співтовариство дуже обережне, коли мова йде про обмеження прав чи свобод, але в інтересах захисту загальнолюдських моральних цінностей вдається до рішучих обмежень, які нормативно закріплюються в міжнародних документах і знаходять свій подальший розвиток на регіональному та місцевому рівнях.

Основним і єдиним критерієм обмеження прав людини є гарантування прав інших і тим самим забезпечення природного співіснування соціальної спільноти. Саме цей підхід закладено в основу Загальної декларації прав людини, у частині два статті 29 якої встановлено, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві» [12].

Положеннями статей 19 і 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. теж закріплюється необхідність обмежувати права людини на вільне вираження (поширення) своїх поглядів і проведення мирних зборів з метою охорони здоров'я й моральності населення [13]. Отже, міжнародне співтовариство передбачило адекватні правові заходи, спрямовані проти порушень суспільної моралі, які прикриваються захистом прав людини.

Статті 8–11 Європейської конвенції з прав людини передбачають можливість обмеження права на повагу до приватного й сімейного життя, свободи думки, совісті й релігії, свободи вираження поглядів, свободи зібрань і об'єднань за умови, що такі обмеження встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, економічного добробуту країни, територіальної цілісності, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [14]. Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) і Європейська комісія визнали, що захист моралі в демократичному суспільстві є легітимною

метою обмеження права на повагу до приватного й сімейного життя, свободи думки, совісті й релігії, свободи вираження поглядів, свободи зібрань і об'єднань. Згідно з рішеннями Європейського суду, «захист прав і свобод інших», коли це означає захист моральних інтересів і благополуччя конкретних осіб чи категорій осіб, котрі потребують спеціального захисту (з таких причин, як недостатня зрілість, психічна нездатність, стан залежності), належить до одного з аспектів захисту моральності. Зазначимо, що підписавши Європейську конвенцію з прав людини, Україна визнала над собою юрисдикцію Європейського суду, повинна враховувати Рішення Європейського суду та його тлумачення норм Конвенції під час прийняття своїх законодавчих актів.

У частині два статті 13 Американської конвенції про права людини теж підкреслюється, що при здійсненні права на свободу переконань і вільне їх вираження людина не повинна зазнавати попередньої цензури, однак на неї покладаються визначені обов'язки, установлені законом і необхідні для захисту моральності населення [15].

Окрім вищезазначеного, допустимість обмежень прав людини закріплена в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання й доступ до інформації», Сіракузьких принципах, що належать до положень Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, Лімбурзьких принципах виконання міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, Паризьких мінімальних стандартах стосовно прав людини при надзвичайних обставинах.

У загальній формі вимога до належного здійснення суб'єктивних прав закріплена в статті 68 Конституції України, яка передбачає, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Загалом в Основному Законі України зафіксовано дещо менше підстав обмеження прав людини, ніж у міжнародних документах. Отже, існує потреба доопрацювати нормативно-правову базу, яка б забезпечила комплексний захист моральності населення в нашій державі. З огляду на вищевказане пропонуємо внести зміни до частини один статті 64 Конституції України, яка гарантує, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». Ми вважаємо, що законодавцю доцільно не формулювати цю норму як відсылку стосовно інших норм Конституції, а варто в самій же нормі викласти підстави конституційного обмеження прав і свобод людини та громадянина, як це здійснено на міжнародному рівні. Пропонуємо викласти частину 1 статті 64

Конституції України в такій редакції: «Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, коли це необхідно в демократичному суспільстві для захисту національної безпеки й конституційного ладу, охорони громадського порядку, моральності населення, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб».

Отже, сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується тим, що відбуваються процеси «переоцінки цінностей», трансформації їх до нових політичних та економічних умов, формування нових моральних ідеалів, що мають відповідати ступеню розвитку сучасних суспільних відносин. Водночас у суспільстві спостерігається послаблення моральних норм і принципів, дедалі частіше нехтуються етичні норми, традиційні моральні й духовні людські цінності, що формувалися протягом тривалого часу. Саме ці фактори суспільного розвитку поставили на порядок денний необхідність здійснення сучасною державою захисту моральності населення, що має не тільки теоретичне, а й практичне політико-правове значення.

Моральність населення як система цінностей, норм і правил поведінки, які визнаються суспільством на певному етапі його розвитку, є феноменом вищого порядку. Держава не може втручатися в моральність населення. Завдання органів держави із залученням громадськості полягає в здійсненні діяльності, спрямованої на реалізацію заходів профілактичного і просвітницького характеру, упровадження етичних цінностей, духовних і культурних надбань українського народу, запобігання та недопущення виробництва й розповсюдження продукції, що негативно впливає на моральність населення.

Стосовно шляхів удосконалення законодавства, подальшого розвитку конституційно-правового регулювання відносин у сфері захисту моральності населення на рівні спеціального законодавства своє слово має сказати й наука конституційного права. На жаль, в Україні навіть на доктринальному рівні ще не сформовано підходи до правового захисту моральності населення.

Література

1. Бондар Ю.М. Ціннісно-етична компонента права і моральність закону та юридичної практики / Ю.М. Бондар // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів XIV Всеукр. наук.-практ. конф. / Нац. акад. наук України, Київ. ун-т права. – К. : Ліра-К, 2013. – С. 68–70.
2. Свхутич І.М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.М. Свхутич. – К., 2015. – 20 с.
3. Игошина Л.В. «Мораль» и «право»: семантический анализ словообразовательного гнезда / Л.В. Иго-

шина // Педагогический опыт: теория, методика, практика : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф., (09 апр. 2015 г., г. Чебоксары) / ФГБОУ ВПО «Чуваш. гос. ун-т им. И.Н. Ульянова» и др. – Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2015. – С. 29.

4. Карабчук А. Мораль і закон: тонка межа українського права / А. Карабчук // Юридичний вісник України. – 2013. – № 22 (1–7 червня). – С. 13.

5. Оніщенко Н.М. До питання про моральні засади формування та розвитку інститутів громадянського суспільства / Н.М. Оніщенко // Актуальні проблеми приватного права України : зб. статей / відп. ред.: Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. – К. : Юрид. практика, 2014. – С. 325–345.

6. Слабко С.М. Мораль як ціннісний критерій права / С.М. Слабко // Держава та регіони. Серія «Право» : науково-виробничий журнал. – 2014. – № 3. – С. 8–12.

7. Фролова Е.А. Право и мораль (Критическая философия права и современность) / Е.А. Фролова // Государство и право. – 2013. – № 1. – С. 13–23.

8. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель ; пер. с нем. Б.Г. Столпнера, М.И. Левиной ; ред. Д.А. Керимов, В.С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1990. – 526 с.

9. Шаповалова О.І. Межі здійснення суб'єктивного цивільного права / О.І. Шаповалова // Наукові праці. – Т. 69. – Вип. 56. : Політичні науки. Правознавство. – С. 199–201.

10. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учебное пособие] / Л.Д. Воеводин. – М. : Норма, 1997. – 294 с.

11. Загальна декларація прав людини. – К. : Право, 1995. – 12 с.

12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.

13. Європейська конвенція з прав людини (Рим, 04.11.1950: ETS/005). – К. : Фенікс, 2004. – 40 с.

14. Американская конвенция о правах человека // Международные акты о правах человека : сборник документов / сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 719–760.

Анотація

Припхан І. І. Конституційний захист моральності населення. – Стаття.

У статті досліджуються конституційні аспекти захисту моральності населення. Зокрема, аналізуються міжнародно-правові документи, що легітимізують захист моральності населення й визнають її як одну з підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина в демократичному суспільстві.

Ключові слова: конституція, моральність населення, захист, обмеження прав і свобод.

Аннотация

Припхан И. И. Конституционная защита нравственности населения. – Статья.

В статье исследуются конституционные аспекты защиты нравственности населения. В частности, анализируются международно-правовые документы, что легитимизируют защиту нравственности населения и признают ее как одно из оснований ограничения прав и свобод человека и гражданина в демократическом обществе.

Ключевые слова: конституция, нравственность населения, защита, ограничение прав и свобод.

Summary

Prypkhan I. I. Constitutional protection of public morality. – Article.

In the article, the constitutional aspects of the protection of public morality are examined. In particular, the

author notes that in the system of constitutional values public morality is the manifestation of solidarity as a universal constitutional value.

Key words: constitution, public morality, protection, restriction of rights and liabilities.